

FACTORS I RISCOS DEL MIRACLE ECONÒMIC A AMÈRICA LLATINA: ENTRE LA DEPENDÈNCIA DELS RECURSOS I LA DEUTECRÀCIA

Iolanda Fresnillo, sociòloga. Plataforma Auditoria Ciutadana del Deute (www.auditoriaciudadana.net) i eKona (www.eKona.cc)

RESUM

L'economia llatinoamericana ha gaudit de prop d'una dècada d'un important creixement econòmic. Després de la crisi del deute dels 80 i la inestabilitat durant els anys 90, i dels programes d'ajustament estructural imposats pels creditors i les institucions financeres internacionals, una bona part dels països llatinoamericans han gaudit des de 2003 d'uns anys de bonança, degut sobretot a l'accés a finançament i l'increment dels preus de les matèries primeres. Els països exportadors recursos naturals com el petroli, minerals com el coure o l'or, o la soja, han vist créixer les seves economies, en bona mesura per l'existència d'un bon comprador com Xina, de la facilitat d'accés al finançament extern (en forma d'inversió i crèdit) i, sobretot, a l'increment del preu d'aquests productes. De mitjana Amèrica Llatina va créixer entre 2003 i 2008 un 5,4% (davant la mitjana de 2,3 dels països de l'OCDE). Un creixement que molts països han aprofitat per dur a terme reformes polítiques i socials internes que han permès a milions de persones "sortir de la pobresa i engrossir les files de la classe mitjana" (Banc Mundial, 2016).

Però des de fa cinc anys la regió ve patint una disminució del creixement, resultat d'un entorn en crisi (degut a la crisi financera global), a l'estancament del creixement a Xina i, sobretot, al descens del preu de les matèries primeres. Les expectatives per a 2016 són de recessió per a bona part del continent, però sobretot a països com Brasil o Veneçuela, i en general la regió està implementant polítiques de contenció de la despesa, de forma que es posen en perill les fites socials de la darrera dècada. En aquest context torna a sorgir l'amenaça del deute com a factor de desestabilització.

Tot plegat demostra que les estratègies de desenvolupament econòmic engegades en la darrera dècada i mitja a Amèrica Llatina, basades principalment en l'explotació i l'exportació de recursos naturals, no han aconseguit superar les dinàmiques de dependència, condemnant els pobles llatinoamericans i del carib a una extrema vulnerabilitat davant els cicles de l'economia global.

PARAULES CLAU: països emergents, crisi, deute, recursos naturals,

1- D'on venim? La crisi del deute dels 80

Parlar de riscos en relació a l'economia llatinoamericana avui ens convida a mirar enrere i revisar el que va suposar la crisi del deute que va esclatar als anys 80.

Una dècada abans, durant els anys 70, Amèrica Llatina va iniciar un cicle d'endeutament que, de facto, no s'ha aturat fins avui en dia. Entre 1970 i 1975 els saldos de deute extern a Amèrica Llatina van passar de 28.000 milions de dòlars a 78.405 milions de dòlars, amb un creixement del 140% (Sierra, 2015). Durant aquests anys es van produir canvis importants en l'economia internacional que van afavorir aquesta acumulació de deute. "La devaluació del dòlar a l'inici de la dècada, va significar a la pràctica el col·lapse del sistema monetari internacional construït sobre la base dels acords de Bretton Woods; l'augment dels preus del petroli van afectar, d'una banda, als països importadors nets de petroli i va generar excés de liquiditat en el sistema financer internacional" (Sierra, 2015 : 11). Els països importadors de petroli van necessitar del crèdit per poder cobrir les necessitats energètiques. L'augment de liquiditat va fer fluir el crèdit privat cap a les emergents i necessitades economies perifèriques, especialment a Amèrica Llatina.

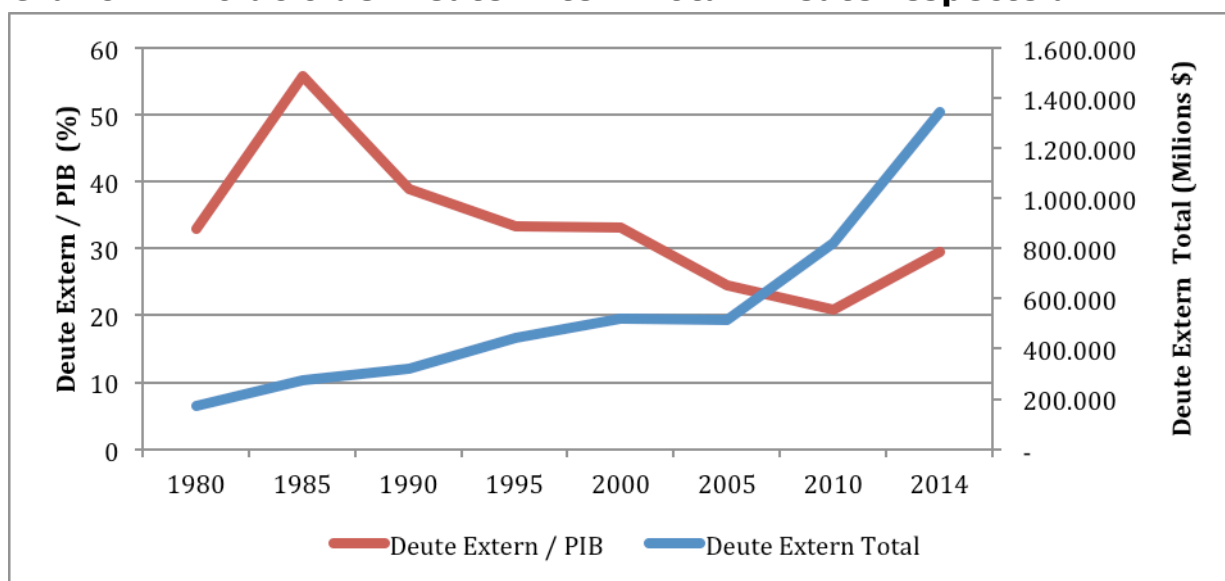
També podem destacar, entre els factors de creixement de l'endeutament, l'ús del crèdit bilateral i multilateral com a eina geopolítica, un element de suport als aliats en el context polític de la Guerra Freda. Així, governs com els d'Estats Units, el Regne Unit o França, o institucions com l'FMI o el Banc Mundial, atorgaven préstecs a aquells governs aliats que complissin amb la tasca de frenar l'avenç del comunisme a Amèrica Llatina, independentment del caràcter democràtic o dictatorial dels mateixos. De fet, el suport econòmic per part de països occidentals a dictadures militars a Amèrica Llatina durant la dècada dels 70 (i més enllà), com la de Pinochet a Xile, Videla a Argentina, Banzer a Bolívia o Stroessner a Paraguai, s'atorgà generalment en forma de crèdit bilateral, uns crèdits que sovint passaven a engrossir els comptes dels dictadors i persones afins al règim a l'estranger, o que pagaven les estructures repressives que els mantenien en el poder. Crèdits que més endavant es convertiran en deutes que heretaran governs democràtics i que haurà de pagar la població. Òbviament no només el bloc capitalista utilitza aquesta eina, també l'antiga URSS va utilitzar el crèdit com a eina de suport als seus aliats.

Aquest ús geopolític del crèdit es complementa amb la proliferació d'instruments per promoure els interessos econòmics i comercials de les potències occidentals a Amèrica Llatina. Es financen amb préstecs bilaterals o multilaterals projectes de construcció d'infraestructures (preses hidroelèctriques, carreteres, ports, aeroports, etc.), exploració de jaciments

petrolers o miners, o directament el suport a l'exportació de béns i serveis dels països occidentals. A través d'aquest crèdit condicionat es financen sectors i dinàmiques econòmiques i comercials que beneficien sobretot a empreses estrangeres i a l'elit local, deixant un deute públic a pagar entre tota la població. Alberto Acosta, economista equatorià, afirma en aquest sentit que "l'endeutament extern dels països de la regió va respondre als interessos de la banca internacional abans a les necessitats reals dels països en desenvolupament" (Acosta, 1998). Es van construir moltes infraestructures que responen al concepte d'*elefants blancs*, grans infraestructures, amb elevats costos, generalment generadores de deute, però sense beneficis econòmics o socials per a la majoria.

Tot plegat fa que el deute no pari de créixer i es multipliqui per 3 en cinc anys, passant de 78.405 milions de dòlars a 1975 a 238.921 milions de dòlars al 1980. Un increment que es dispara amb l'augment de tipus d'interès a principis dels 80. De fet, l'impacte de l'increment de la taxa d'interès va portar a que el deute extern a la regió s'incrementés fins a 327.556 milions de dòlars, un 40% en dos anys (de 1980 a 1982). El 20 d'agost de 1982 Mèxic va declarar la suspensió de pagaments temporal del seu deute extern davant la manca de reserves per fer-hi front. Li seguirien altres països donant lloc a l'esclat de la crisi del deute extern a tot Amèrica Llatina, i que es reproduiria, en altres contextos i amb altres dinàmiques, a Àfrica i Àsia durant les dècades dels 80 i 90.

Gràfic 1. Evolució del Deute Extern Total i Deute respecte al PIB

Font. Banc Mundial. World Development Indicators (2016)

2- Refinançaments, ajustament estructural i la dècada perduda

A partir de l'esclat de la crisi del deute s'inicia un dur període d'ajustament

que acabarà generant importants impactes socials i ambientals. Els creditors privats i bilaterals deixen en mans del Banc Mundial i el Fons Monetari Internacional la resolució de la crisi, imposant aquestes institucions massius ajustaments macroeconòmics a tota la regió, argumentant un caràcter temporal del problema, caracteritzant-lo com un problema de liquiditat puntual i obviant les causes sistèmiques de la crisi.

La intervenció dels creditors a través de les Institucions Financeres Internacionals (IFI) va impedir la possibilitat de formar un càrtel de deutors que afrontessin la possibilitat d'un impagament parcial o totalment el deute acumulat (i en molts casos heretat de governs dictatorials). L'ajustament s'acompanya amb diferents rondes de refinançaments, reprogramacions de terminis i cartes de compromís que es feien signar als governs per garantir l'esmentat ajustament.

Per Oscar Ugarteche, una anàlisi amb perspectiva temporal del contingut d'aquestes mesures "evidencia que l'objecte dels programes era maximitzar els pagaments del deute i inserir les economies llatinoamericanes en el mercat global en una posició gens afavoridora per a aquestes; en cap cas millorar la situació dels països endeutats (...). [A Amèrica Llatina] després de nou rondes de refinançaments que es van estendre al llarg de dues dècades, el resultat per als països va ser desastrós" (Medialdea et al., 2013). Es va prioritzar el pagament dels interessos sobre l'amortització de forma que, tot i pagar enormes quantitats, el total del deute no es reduïa. Més aviat augmentava perquè els refinançaments suposaven nou endeutament.

A partir de 1989, només quan les amenaces d'impagament es van començar a sentir en el continent, els creditors van assumir quitances a través del Pla Brady. Cal tenir en compte que aquestes quitances es van acordar per assegurar que els creditors cobressin, ja que l'alternativa era afrontar la possibilitat d'impagaments generalitzats i unilaterals. Ni tan sols amb les quitances es va aconseguir reduir el nivell d'endeutament, i només a Panamà, República Dominicana i Uruguai es va apreciar una reducció sostinguda en la relació Deute/PIB.

Taula 1. Deute i Creixement Econòmic a Amèrica Llatina

	Deute Extern Total (M\$)	Deute Extern/PIB (%)	Deute Extern/Exportacions (%)	Creixement Anual PIB (%)	Creix. Anual PIB/càpita (%)
1970	22.857	21,75		7,43	4,62
1980	173.448	32,97	216,51	7,44	4,98
1982	237.662	43,06	281,80	-1,92	-4,10
1990	324.285	38,89	256,85	-2,45	-4,27

2000	524.436	33,14	155,55	4,84	3,27
2005	517.447	24,43	106,09	3,48	2,12
2010	827.243	20,86	107,34	7,68	6,39
2014	1.346.820	29,46	137,16	3,13	2,00

Font. Banc Mundial. World Development Indicators (2016)

En qualsevol cas el més destacat no va ser la incapacitat de les mesures de resoldre la crisi del deute sinó el devastador impacte de les contrapartides imposades en forma de programes d'ajustament estructural. Segons la pròpia UNCTAD (Comissió de Nacions Unides pel Comerç i el Desenvolupament), aquests programes d'ajustament "van tenir un impacte especialment sever en els més pobres i altres grups socialment vulnerables". Dones, infants, gent gran o migrants són els que més van patir les conseqüències de l'enorme crisi humanitària causada per l'aplicació dels programes d'ajustament estructural.

Amb l'objectiu de reduir el dèficit públic, reequilibrar la balança comercial i la balança de pagaments, i a llarg termini modificar l'estructura productiva per fer-la més eficient en l'economia mundial, aquests plans d'ajustament imposen mesures com la reducció de la despesa i la inversió pública, la privatització d'empreses de l'Estat, fins i tot en sectors estratègics, o la desregulació laboral. Es redueix al mínim el paper de l'Estat, d'allò públic, seguint el mantra que la gestió privada és més eficient. S'atorga un paper més rellevant en l'economia als actors privats, destacant la necessitat d'atraure inversió estrangera i obrint per tant les portes a les empreses multinacionals, posant-hi totes les facilitats en forma de vacances fiscals, desregulació comercial i financera, i relaxació de legislacions laborals o ambientals.

Com ara coneixem de primera mà a la perifèria europea, aquests ajustaments provoquen retallades en els drets econòmics, socials i culturals de la població, limitant l'accés als serveis públics de salut i educació, augmentant la precarietat en el treball, l'atur i l'economia submergida, dificultant l'accés als béns bàsics de consum, entre ells l'habitatge, i incrementant la desigualtat social. Unes mesures que tenen un impacte específic en les dones, que han de fer un esforç encara més gran per sostenir la vida a través del treball de cures, que s'incrementa a mesura que es va reduint el paper de l'Estat com a garant del benestar de la població.

La reducció del dèficit fiscal va significar doncs una contracció severa de la despesa pública, particularment de la despesa social, que van influir de forma determinant en l'augment de la pobresa, que va passar del 40,5% al 1980 al 48.3% al 1990" (Sierra, 2015 : 13). El nombre de persones vivint sota el llindar de la pobresa a tot Amèrica Llatina es va incrementar de 144 a 211 milions durant el que s'ha anomenat "la dècada perduda" (Jones, 2012). El

creixement econòmic per càpita va ser negatiu (-0,15% de mitjana) i el deute no va deixar de créixer. Més enllà de l'impacte social de les polítiques de reducció del dèficit fiscal, la població va haver de patir les conseqüències de l'augment de la inflació, és a dir, a l'increment de preus dels béns de consum més bàsics a causa de la devaluació de tipus de canvi imposada pels Plans d'Ajust (tot per afavorir les exportacions).

Els plans d'Ajust Estructural no només impliquen retallades i impactes socials, sinó que també suposen la imposició d'un model econòmic basat en l'obertura de mercats i l'obtenció de divises per pagar el deute, a través d'un increment de les exportacions. La única sortida a la crisi, segons aquesta visió neoliberal, és una fugida cap endavant en un model de creixement basat en l'explotació dels recursos naturals (energètics, agrícoles, minerals, pesquers, forestals, etc.) i humans (força de treball i treball no remunerat), i en un increment dels intercanvis de mercaderies i serveis en un mercat d'àmbit mundial.

La situació és aprofitada per inversors i empreses multinacionals que, coneixedors del dèficit físic en energia i matèries primeres en els mercats del Nord o en els països emergents, troben en aquestes polítiques d'ajust una bona oportunitat per a, entre altres estratègies, adquirir les empreses extractives públiques a partir de processos de privatització, comprar o arrendar terres de titularitat pública, invertir en agroindústria i promoure monocultius d'exportació en els països necessitats d'inversions, o obtenir concessions i licitacions per extreure els recursos naturals en uns termes àmpliament favorables per a ells (Marco i Fresnillo, 2011). Així doncs, els Plans d'Ajustament Estructural suposen també un aprofundiment en l'explotació i extracció de recursos naturals en benefici del capital global.

Amb l'inici dels 90 es produeix una lleu estabilització i recuperació en la regió, fins al punt que la CEPAL donava per tancada l'etapa de crisi del deute extern (Acosta, 1998). Però la recaiguda Mexicana al 1995 i les seves repercussions a la regió, amb el que es va conèixer com a "efecte tequila", van fer saltar les alarmes de nou. El servei del deute (pagament d'amortitzacions més interessos) consumia encara una part massa important dels recursos i les taxes de creixement eren molt modestes en la majoria de les economies llatinoamericanes. Es va superar l'efecte tequila però aviat van tornar a disparar-se les alarmes amb l'esclat de la crisi al Sud-Est Asiàtic al 1997 i el contagi a Rússia al 1998. Aquesta "nova" situació d'inestabilitat financera va tenir rèpliques al continent "i els tremolors financers van començar a sacsejar economies aparentment sòlides com la brasilera, peruana, colombiana, xilena ..." (Acosta, 1998: 2). Aquesta nova recessió internacional va tenir impactes especialment acarnissats a Equador i Argentina. La represa de la crisi del deute a finals dels 90 va suposar una nova tongada de plans d'ajustament

estructural.

A Equador l'any 1996 es va concloure la ronda de refinançament de deute a través dels Bons Brady (bons de deute públic garantits pel Tresor d'Estats Units), assegurant així el pagament de deutes pendents sobretot a la banca nord-americana. El Govern equatorià va emetre bons per un valor nominal igual al saldo del deute públic extern, allargant així els terminis per poder fer front a aquest deute i assegurant un cert alleugeriment a curt termini. Però la situació d'inestabilitat financera a finals de la dècada dels 90 i la caiguda de preus del petroli (del que Equador n'és exportador), juntament amb factors interns com els costos derivats del conflicte amb el Perú (1995), successives crisis polítiques internes i l'impacte del fenomen climàtic de "El Niño", que al 1998 va produir inundacions a la costa, va generar la tempesta perfecta. Es va donar una nova crisi bancària, amb la fallida de diversos bancs i el decret del que es coneix com a "feriado bancario" (un corralito a l'equatoriana). La devaluació de la moneda local i la situació d'hiperinflació va portar al govern a adoptar un procés de dolarització de l'economia, aconsellat per l'FMI. Equador va afrontar aleshores una de les crisis econòmiques més grans de la seva història, que va deixar al 1999 un 45% de la població sota el llindar de la pobresa i causant la més gran onada migratòria, amb prop d'un milió de persones deixant el país amb destí a Estats Units i l'Estat espanyol en el canvi de segle (Fresnillo, 2008).

Equador va seguir sota la tutela de l'FMI fins a 2007, amb noves rondes de refinançament del deute, un dur programa d'ajustament estructural i l'aprovació de la "Llei orgànica de responsabilitat, estabilització i transparència fiscal", en al que es garantia el pagament del deute a partir de bloquejar un 70% dels ingressos del petroli a pagar el servei del deute i la recompra de bons de deute públic, per mantenir alta la seva cotització. La resta dels ingressos del petroli s'havien de destinar a estabilització per fluctuació dels preus del petroli en un 20% i a inversió social en un 10%.

Al 2005 l'aleshores ministre d'economia Rafael Correa va intentar donar la volta a aquella llei (en un moment d'increment dels ingressos del Petroli, per l'alt preu del cru en els mercats internacionals, i amb l'objectiu de repartir de forma més equitativa els beneficis de l'explotació dels recursos naturals del país). El Banc Mundial va bloquejar la proposta de Correa suspent un crèdit de 100 milions de dòlars al país. Correa va acabar dimitint i presentant-se a les següents eleccions com a President de l'Equador.

La victòria de Rafael Correa al gener de 2007 va suposar, en compliment d'una de les seves promeses electorals, la realització d'una auditoria del deute. Al final del procés d'auditoria, que es va allargar any i mig, i un cop demostrades

múltiples irregularitats, il·legimitats i, fins i tot, il·legalitats comeses en el procés d'endeutament, Correa va amenaçar públicament amb no pagar una part important del deute comercial (derivat dels refinançaments del deute supervisats per l'FMI després de la crisi de 1999). En aquests trams del deute s'havien identificat operacions irregulars i Correa va amenaçar amb dur el cas als tribunals. Davant aquesta amenaça els inversionistes, presos pel pànic a l'impagament del deute, van intentar desfer-se dels seus bons de deute equatorià en els mercats secundaris, desplomant-se el preu dels mateixos. En aquestes condicions d'un preu molt baix el govern equatorià va iniciar un procés de recompra dels seus bons de deute comercial, amb una quita parcial d'entre el 65% i el 70% del seu valor. Un 98% dels creditors comercials van revendre el seu deute al govern equatorià (millor cobrar un 30% que no cobrar res).

L'estalvi directe de l'operació va ascendir a 3.000 milions de dòlars, al que s'ha de sumar els interessos que Equador va deixar de pagar. L'estalvi total de recursos públics aconseguits amb l'operació es calcula en 7.000 milions de dòlars addicionals, el que va permetre revertir la distribució del pressupost públic, incrementant la despesa social i reduint la despesa del servei del deute. Equador va aprofitar a més l'estalvi que va suposar aquesta operació per pagar per avançat a l'FMI el seu deute amb la institució i trencar amb els programes d'ajust estructural imposades per aquesta.

A Argentina la darrera tongada de mesures de dèficit zero imposades per l'FMI a principis de 2001 van desembocar en la crisi econòmica i humana més greu que ha patit el país. A finals de 2001, amb una situació social explosiva, amb les reserves sota mínims i amb els creditors exigint una continuïtat en els refinançaments i els plans d'ajustament del FMI com a única possibilitat, Argentina va optar per suspendre unilateralment pagaments del seu deute comercial i bilateral.

Durant la dècada dels 90, i després d'haver patit de ple la crisi del deute dels 80, Argentina va seguir en un procés d'endeutament ascendent. Al 1991, amb l'objectiu de fer front a la hiperinflació s'havia establert un tipus de canvi fixe amb el dòlar. La convertibilitat amb el dòlar va controlar la inflació i va millorar l'accés al crèdit, de forma que Argentina va viure una dècada de miratge de creixement econòmic basat en uns baixos tipus d'interès i els refinançaments continuats de l'FMI del deute extern del país. Però quan la crisi de finals dels 90 al sud-est asiàtic va impactar Brasil, el país veí i principal soci comercial d'Argentina va devaluar el Real. La devaluació del real brasiler va evidenciar la vulnerabilitat de l'economia argentina, que al 1999 va tancar amb una caiguda del 4% del PIB. La pèrdua de confiança dels inversors va agreujar la crisi econòmica, amb un important augment de l'atur, i la fuga de capitals va

acabar de donar l'estocada final. El "corralito" bancari imposat per frenar aquesta fuga de capitals va acabar amb la paciència dels argentins i argentines que van prendre massivament els carrers, especialment a la capital, Buenos Aires.

Les protestes, que van fer caure dos governs, centraven part de les seves demandes en l'impagament del deute. Finalment, el govern d'Eduardo Duhalde va decidir tirar endavant amb l'impagament del deute comercial i va acabar amb la convertibilitat amb el dòlar, el que va suposar una important pèrdua d'estalvis per bona part de la classe mitjana argentina. La crisi social es va prorrogar diversos anys, però l'impagament del deute va permetre un important estalvi de recursos destinats a la recuperació econòmica del país. Així mateix, la devaluació de la moneda va portar a una recuperació de la balança comercial (especialment en un moment de creixement del preu de les matèries primeres). L'expansió del negoci de la soja (amb els costos socials i ambientals que té al nord del país) i la importància de Xina com a nou soci comercial i inversor, van facilitar la recuperació Argentina.

L'impagament del deute comercial extern es va acabar convertint en una suspensió temporal o moratòria, ja que l'Argentina reprendre els pagaments del deute comercial al 2005, després d'una negociació de les condicions i una important quitança. L'impagament va servir per forçar una negociació molt més favorable a l'Argentina, amb una quitança parcial d'un 55% de mitjana en els bons comercials (entre el 30% i el 60% segons el tipus de bo). Argentina no només va aprofitar la suspensió temporal de pagaments per renegociar el seu deute privat i part del deute bilateral (amb altres països), sinó també per acumular reserves suficients que li van permetre, al gener de 2006, pagar de cop tot el deute pendent amb l'FMI, estalviant-se així el pagament d'interessos de 3 anys. En definitiva, la suspensió temporal de pagaments va permetre al govern argentí concentrar-se en revitalitzar la seva pròpia economia.

Després de les crisis equatoriana i argentina, la regió llatinoamericana sembla entrar amb l'arribada del nou segle en un procés d'estabilitat primer i creixement després, que allunyarien novament el fantasma del deute.

3- La dècada d'Amèrica Llatina

A partir de 2003, i coincidint amb un increment del preu de les matèries primeres, Amèrica Llatina gaudeix d'una dècada de creixement gairebé ininterromput. Amb excepció de 2009, any en el que l'impacte que va generar l'esclat de la crisi financera global en forma de disrupció mundial del comerç i flux de capitals, els països de la regió han mostrat un creixement del PIB del 4,2% de mitjana (entre 2003 i 2013, excloent 2009). Davant la "dècada

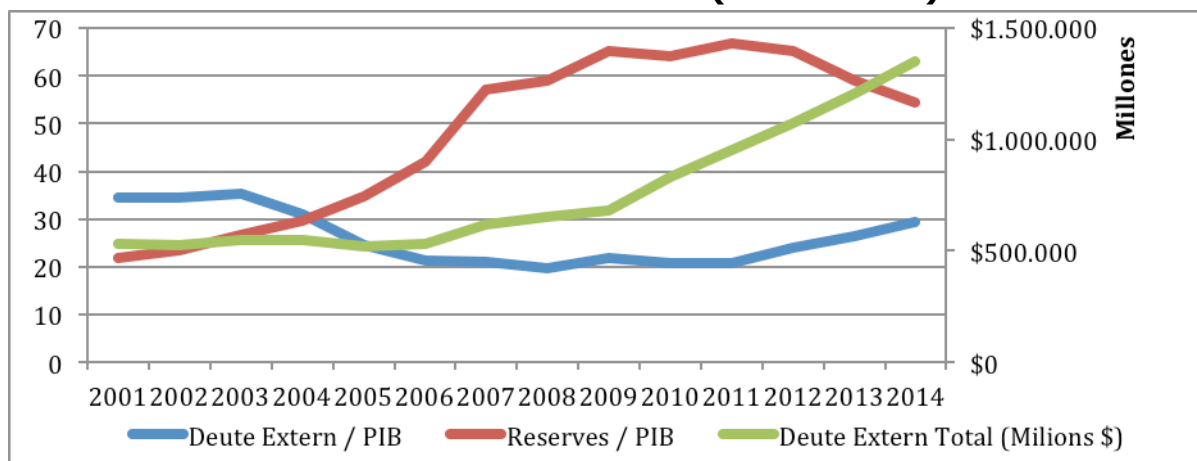
perduda” dels anys 80 alguns analistes han descrit aquests anys de bonança com la “dècada d’Amèrica Llatina” (Ocampo, 2015), referint-se tant al creixement econòmic com al progrés social que s’ha donat a la regió. De fet, si ens centrem en la mitja dècada que va de 2004 a 2008 (ambdós inclosos), el creixement arriba a una mitjana del 5,4%, molt per sobre del 2,3% de creixement mitjà del PIB a la OCDE.

L’increment de la demanda de matèries primeres per part de països com Xina o Índia, i l’augment del preu de les mateixes, han estat els factors clau en aquesta evolució. Aquests mateixos factors estan sent també clau en els riscos que afronta la regió en els darrers cinc anys. La desacceleració a Xina i el descens del preu de les matèries primeres està posant en perill els avenços econòmics i socials assolits durant aquesta dècada daurada.

3.1 – Deute extern: aprenent de l’experiència

En relació a la dècada dels 80, el deute extern respecte al PIB s’ha reduït significativament, estabilitzant-se al voltant del 20% entre 2004 i 2012. Tot i això, el volum en termes absoluts de deute extern no deixa de créixer i, de fet, aquest creixement s’accelera a partir de 2005.

Gràfic 2. Evolució del deute i reserves (2001-2014)

Font. Banc Mundial. World Development Indicators (2016)

Segons l’informe realitzat per Latindadd, una xarxa d’entitats que es mobilitzen al voltant de la qüestió del Deute a Amèrica Llatina, el deute extern a Amèrica Llatina actualment es concentra en 7 països, Brasil, Mèxic, Argentina, Xile, Colòmbia, Venèçuela i Perú, que de fet estan entre els principals contribuents al creixement llatinoamericà. Aquests 7 països acumulaven al 2013 un 88,6% del deute extern de la regió, mentre que al 2006 aquesta concentració era del 75,1%. Aquesta concentració suposa un risc donada la importància dels esmentats països a la regió i les possibilitats de contagi a la regió.

Latindadd adverteixen també que si ve en els darrers anys "el deute extern públic s'ha reduït, s'ha d'anar molt amb compte amb el tractament del deute extern privat", l'increment del qual pot comprometre als governs de la regió (Sierra, 2015). La mateixa advertència es fa en l'informe conjunt de la OCDE, CEPAL i CAF sobre les perspectives econòmiques a Amèrica Llatina: "l'endeutament del sector privat és un altre factor que s'ha de controlar, si bé els nivells de deute privat resten relativament baixos a la regió, aquests nivells han augmentat notablement en la dècada actual i algunes empreses podrien ser vulnerables als riscos de balanç general, donada la depreciació de monedes locals" (OCDE/CEPAL/CAF, 2015).

De fet, el deute privat s'ha triplicat en 15 anys, passant de 218 mil milions de dòlars a l'any 2000 a 611 mil milions al 2015. A Brasil, el país que segons l'agència de qualificació Fitch, té el deute privat amb més risc dels països emergents, el deute privat duplica el deute públic, un percentatge similar que a Perú. A Paraguai el deute privat triplica el deute públic, i fins i tot a països centreamericans com Nicaragua o Guatemala el deute privat és un terç superior al deute públic. La situació de risc és encara més preocupant si tenim en compte que bona part d'aquest deute privat està denominat en dòlars, una moneda que s'està apreciant actualment. L'FMI ja advertit que els països emergents s'han de preparar per un increment de fallides corporatives. Tal i com adverteixen des de Latindadd "En cas de crisis no es pot perdre de vista que l'Estat pot convertir-se en garant de darrera instància d'aquest deute privat, com ha passat tant a Amèrica Llatina als 80 com a l'actual crisi europea" (Justo, 2016).

A banda de l'increment de del deute privat en l'endeutament amb l'exterior, també s'ha donat un procés d'increment del deute intern, que ha reemplaçat progressivament al deute extern com a font de finançament del sector públic (CADTM, 2015). A Mèxic per exemple el deute intern suposava el 47% del total l'any 2000 mentre que va incrementar el seu pes fins al 75% l'any 2013. A Colòmbia l'increment va ser del 58% al 74%, a Equador del 22% al 43% i a Argentina del 36% al 70%.

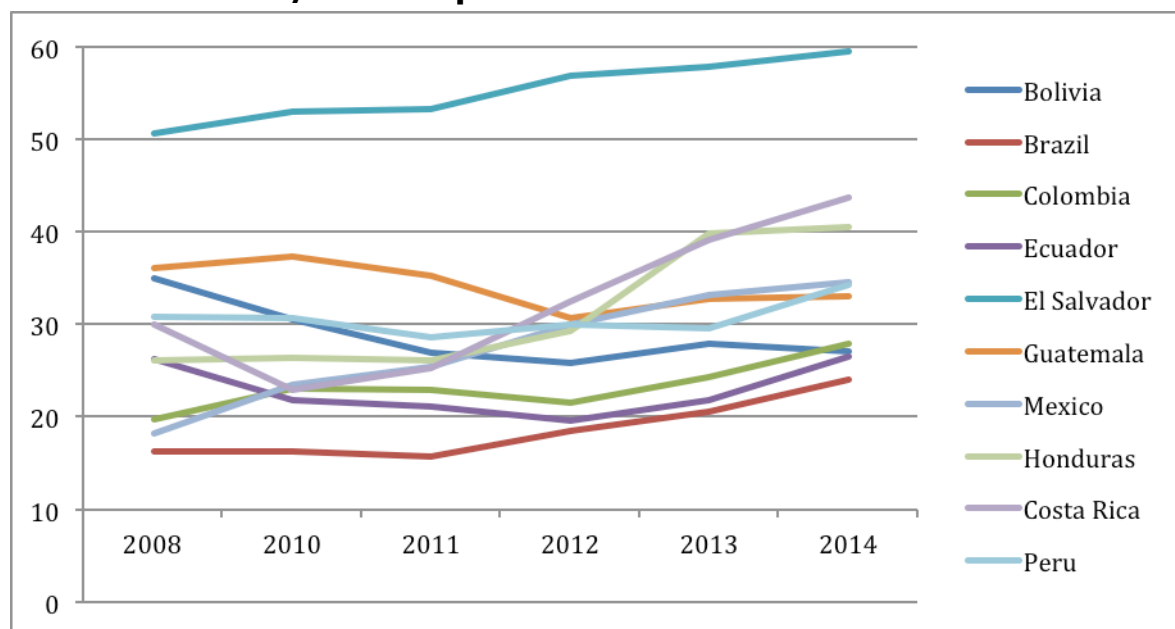
Aquest deute intern té la particularitat d'estar majoritàriament denominat en monedes locals, no en dòlars. En aquest sentit s'ha donat una desdolarització del deute a Amèrica Llatina, el que protegeix la regió davant depreciacions de les monedes locals (o apreciacions del dòlars com la que s'està donant actualment). "En poc més d'una dècada el percentatge mitjà de deute sobirà d'un conjunt de països de referència de la regió (Argentina, Brasil, Xile, Colòmbia, Mèxic, Perú i Veneçuela) en moneda local ha passat de suposar el 35% de l'endeutament a prop del 70%" (Fariza, 2015).

Aquest procés ha estat desigual a la regió. Xile ha aconseguit passar d'un 10% del seu deute en pesos l'any 2000 al 90% a 2014. Perú (passant del 6% al 50%), Argentina (del 6% al 39%) i Brasil (arribant al 94% del seu deute denominat en reals). En el cas de Brasil, de no haver realitzat aquesta desdolarització del deute, el cost del mateix s'hagués duplicat en els darrers quatre anys, en els que el real ha patit la depreciació més important dels països emergents.

Si bé aquest procés protegeix els països llatinoamericans de desequilibris externs, l'increment del pes de deute intern respecte al total de deute públic també deixa l'Estat més vulnerable davant una crisi al país, particularment en una situació de crisis de pagaments interns.

En definitiva, les xifres absolutes de deute s'han anat incrementant en la darrera dècada, però ha canviat la seva composició. S'ha reduït el deute públic extern i ha augmentat el deute públic intern. A la vegada ha augmentat el deute privat, sobretot corporatiu i amb l'exterior. Els ratis de deute en relació al PIB s'han mantingut estables fins al 2011, però han començat a incrementar-se des d'aleshores. L'escenari de menor creixement i balances comercials i fiscals més deteriorades estan provocant l'augment del deute tant públic com privat, especialment al 2014 i 2015, revertint una tendència de reducció dels nivells d'endeutament que es produïa des de l'inici del mil·lenni (OCDE/CEPAL/CAF, 2015). Tot i la tendència general a l'increment de l'endeutament, els coeficients de deute respecte al PIB varien força d'un país a un altre.

Gràfic 3. Deute / PIB en països llatinoamericans 2008-2014

Font. Banc Mundial. World Development Indicators (2016)

Els anys de bonança econòmica van suposar a més una important acumulació de reserves als països llatinoamericans (veure Gràfic 2). El rati de reserves respecte al PIB creix de forma gairebé ininterrompuda des de l'inici del segle XXI fins a 2011, per patir un lleu descens des d'aleshores. Unes reserves que van permetre entre 2005 i 2006 pagar per avançat els seus deutes amb l'FMI a alguns països com Brasil, Uruguai o Argentina (que es va beneficiar de l'acumulació de reserves per la moratòria en el pagament del deute decretada al 2001). Tot i això, el rati de reserves respecte al PIB a Brasil va seguir creixent del 25% al 2005 fins al 169% a 2010 i al 212% al 2012, patint una lleu reducció fins al 172% al 2014.

Aquestes reserves, i el tenir un gran percentatge del deute en moneda local, protegeixen els països llatinoamericans davant possibles desequilibris econòmics. Tot i això, la dependència de les exportacions de matèries primeres suposa una important vulnerabilitat que, en uns moments de descens important dels preus d'aquestes, està posant a prova si les mesures adoptades seran suficients per protegir les economies llatinoamericanes.

3.2 – Recursos naturals i comerç internacional: aprofundint la dependència

El creixement llatinoamericà al llarg de la primera dècada del Segle XXI es construeix sobre la base de l'exportació de recursos naturals, especialment a mercats com el xinès i l'indi. Els vincles comercials entre Àsia i Llatinoamèrica van suposar al voltant de 200.000 milions de dòlars anuals en comerç bilateral entre ambdós entre 2012 i 2014, i el principal soci a la regió asiàtica és Xina. Durant la darrera dècada Amèrica Llatina va ser el soci comercial més dinàmic del país asiàtic segons la CEPAL. Xina va representar l'11.9% de les importacions a Amèrica Llatina entre 2000 i 2009, però sobretot Xina representa el destí privilegiat de les exportacions llatinoamericanes.

Els fluxos comercials entre Xina i Amèrica Llatina s'han multiplicat 22 cops des de l'any 2000. "Durant el període 2001-2010 les exportacions de productes miners i combustibles fòssils a Xina van créixer a l'imponent ritme del 16% anual, seguides dels productes agrícoles al 12%". Aquests fluxos comercials s'han concentrat en matèries primeres, que han suposat el 73% de les exportacions de la regió a Xina (comparat amb el 41% de la mitjana mundial) mentre que els productes tecnològics manufacturats han assolit només el 6% (comparat amb el 42% global). Aquest increment de la demanda de matèries primeres per part de xina ha provocat la "reprimatització" de les exportacions llatinoamericanes, és a dir, una intensificació de l'especialització productiva i comercial en matèries primeres per part dels països llatinoamericans amb abundància de recursos naturals. Els principals productes que van contribuir al valor de les exportacions de Llatinoamèrica a Xina al 2014 van ser el petroli,

els minerals de ferro, el coure, la soja, la farina de peix, la fusta i el sucre (OCDE/CEPAL/CAF, 2015).

Taula 2. Evolució del comerç exterior d'Amèrica Llatina i el Carib amb Àsia-Pacífic (milions de dòlars)

	2010 ⁽¹⁾	2011 ⁽¹⁾	2012 ⁽¹⁾	2013 ⁽²⁾	2014 ⁽²⁾
Àsia – Pacífic	145.994	186.637	197.693	207.010	195.778
Xina	71.561	95.224	93.395	104.973	95.669
Japó	20.373	24.839	23.971	18.445	18.120
Altres Àsia	54.059	66.574	78.327	83.593	81.989
Resta del Món	725.576	890.249	894.702	851.614	840.748
Món	871.570	1.076.887	1.092.395	1.058.624	1.036.526

Font. CEPAL. Boletín estadístico N. 10⁽¹⁾ i 16⁽²⁾ (2013 i 2015)

Si mirem a països concrets, els principals socis de Xina a la regió són Brasil, Cuba, Xile i Perú. Entre 2000 i 2009 una quarta part de les exportacions de Xile van tenir com a destí Xina. El percentatge va ser del 15.4% a Perú, el 13,2% a Brasil o el 24.3% a Cuba (Solís, 2015). En l'increment de la demanda per part de Xina de productes com la Soja, el Coure o el Petroli, dels que són productors i exportadors una part dels països llatinoamericans, unit al subseqüent augment dels preus d'aquests productes, es troba la clau d'aquesta fructífera relació comercial. La mateixa, però, que ha generat una important dependència dels països llatinoamericans vers a la demanda xina i que els ha posat per tant en una preocupant situació de vulnerabilitat en quant el ritme de creixement al gegant asiàtic ha començat a reduir-se.

De fet, entre gener de 2011 i octubre de 2015 la caiguda dels preus dels metalls i energia (petroli, gas i carbó), claus per economies com la Mexicana, la Xilena, la Peruana, la Brasileira, l'Equatoriana o la Venegolana, va ser propera al 50%; en el mateix període la caiguda del preu dels aliments (incloent la soja) va ser del 30%, afectant països com Brasil, Argentina o Paraguai entre d'altres. Aquesta caiguda sembla que s'ha accelerat al 2015. Només l'any passat els productes energètics van experimentar una caiguda del 24%, els metalls un 21% i els productes agrícoles un 10% (Justo, 2016).

Tot i que la caiguda del preu del petroli afecta molt negativament a països com Veneguela, Equador, Mèxic o Brasil, tots ells productors i exportadors de petroli, aquesta dóna un respir a d'altres països importadors, com Argentina, Xile, Perú, Colòmbia, Uruguai o, sobretot, els països centreamericans.

La focalització en l'extracció de recursos naturals (energètics, minerals o agrícoles) i la seva exportació, primer a Europa i Estats Units, i després també als mercats asiàtics i especialment a Xina, derivada en part pels canvis estructurals imposats durant els anys d'aplicació del Consens de Washington a

la regió, ha fet aquestes economies molt més dependents. "En els països rics en recursos naturals no renovables de la regió els ingressos fiscals provinents d'aquesta font van passar de representar el 18.6% dels ingressos totals a 1994-1998, a explicar un quart del total entre 2005 i 2010" (Poli, 2015). Els propis organismes internacionals veuen els límits d'aquesta estratègia: "El comerç entre Xina i Amèrica Llatina ha experimentat una expansió sense precedents durant els darrers 15 anys, però el model de creixement basat en les matèries primeres està demostrant els seus límits" (OCDE/CEPAL/CAF, 2015).

Alguns veuen en aquesta situació moltes similituds amb el que va succeir en la dècada dels 80 quan "els preus de les matèries primeres va col·lapsar i el dòlar es va apreciar, i el resultat van ser 20 anys de crisi de deute i grans augments de pobresa" (Jones, 2015). La barreja de sobre-oferta i debilitat en la demanda, i la forta depreciació de les monedes llatinoamericanes, no auguren una millora de la situació a curt termini. De fet, com hem vist, el deute respecte el PIB ha començat a pujar en la regió, després d'uns anys d'estabilitat. Els nivells de deute públic encara es mantenen baixos pels estàndards internacionals i l'històric de la regió, però si esclatés una situació de crisi relacionada amb el deute privat la situació es faria insostenible.

De fet, alguns analistes apunten a potenciar la producció i el consum intern com a alternatives a l'exportació, però assenyalen que per fer-ho possible cal una política creditícia interna més expansiva. És a dir, més deute privat. Val a dir que aquesta opció és complicada, ja que els interessos al país que podria dur la iniciativa en aquest sentit, Brasil, han superat el 45% en els préstecs al consum i el 30% en els préstecs a empreses (Poli, 2015).

Aquesta situació es pot veure agreujada per un augment de l'aversion al risc, que podria derivar en un augment de les primes de risc, i per tant del cost del finançament, i una encara major retirada de la inversió estrangera a la regió. De fet la Inversió Estrangera Directa (IED) ha passat de representar el 75% del total del finançament extern al 2005 a un 69% al 2008 i 43% al 2012, incrementant-se així el finançament a través d'endeutament. "Els fluxos d'IED s'han ralentit degut a l'empitjorament de les condicions en els països emergents i als preus més baixos de les matèries primeres. Aquests darrers estan contribuint a una disminució de les inversions en els sectors de la mineria i el petroli de forma sistemàtica i generalitzada" (OCDE/CEPAL/CAF, 2015). Donada la concentració de la IED en recursos naturals (suposant el 43% del total), aquesta tendència suposa un risc important en els països dependents de l'explotació dels mateixos. Aquesta disminució de la IED no es deu només a la baixada de preus de les matèries primeres (i per tant de rendiment de les inversions en aquest sector, per la menor demanda global),

sinó que per a alguns analistes també té a veure amb altres factors interns, com la incertesa política en països com Veneçuela, Brasil o Equador, i l'aprovació de lleis sobre reformes estructurals, fonamentalment en matèria fiscal (com Argentina, Xile, Colòmbia, El Salvador o també Equador). El capital també busca el major rendiment a través de l'elusió de les seves responsabilitats fiscals.

La disminució de la IED és a més un factor clau en la desacceleració del creixement del PIB a la regió. "Si la inversió va ser un element crucial que va contribuir al creixement al 2010, després de la crisi de 2009, la seva contribució al creixement al 2014 va ser negativa" (OCDE/CEPAL/CAF, 2015).

A diferència del que va passar al 2009, quan els països llatinoamericans van fer front als impactes de la crisi financera global amb polítiques econòmiques contra-cícliques, en aquests moments existeix molt menys marge per aquest tipus d'estratègia, donada precisament la reducció d'ingressos pel descens del preu de les matèries primeres. Ara com ara, la depreciació del tipus de canvi sembla ser el principal element amortiguador del shock. El FMI ha fet ja crides als governs de la regió a aplicar polítiques d'austeritat en vers al dèficit fiscal, donades les previsions de l'organisme sobre el dèbil creixement a la regió.

3.4 – L'impacte de tot plegat sobre la població

Els anys de creixement econòmic van estar governats a bona part de la regió per governs progressistes que van aplicar polítiques dirigides a una major redistribució de la riquesa i garantia dels drets socials. Aquestes van permetre reduir la pobresa a la meitat a tot Amèrica Llatina (passant del 48,4% al 1990 al 28% al 2014), fent créixer el número de població amb un creixent poder adquisitiu a la regió.

Totes les xifres ens parlen d'un important descens de la desigualtat i una millora de les condicions de vida per a la majoria. Mentre al 2002 la població llatinoamericana en situació de pobresa era de 225 milions i els indigents 99 milions, al 2014 es va reduir a 167 milions de pobres, dels quals 71 milions són indigents. Un dels factors clau en aquesta transformació ha estat l'increment de la despesa pública social, que ha crescut del 12,5% del PIB al 1990 al 19,2% al 2013. Aquesta despesa social ha passat de suposar el 50% del total de la despesa pública al 66% (entre 1990 i 2013) (Poli, 2015).

La desigualtat d'ingrés ha reduït en paral·lel a l'increment de persones que s'incorporaven al mercat laboral formal. La taxa d'atur va passar de prop del 12% de mitjana a la regió a finals dels 90 al 5,4% al 2014. Els salaris dels treballadors pobres no qualificats van créixer fins i tot més ràpid que els salaris

dels treballadors qualificats, i aquests van formalitzar el seu treball, passant de treball informal o autònom, a llocs assalariats.

Una suposada nova classe mitjana llatinoamericana ha emergit durant la darrera dècada, amb canvis substancials i accelerats en l'estructura de classes socials de la regió. "S'ha conformat un nou subjecte gràcies a les polítiques redistributives implementades a la regió. A Bolívia, en la darrera dècada, 20% de la població ha passat de l'extrema pobresa a ser considerada com a classe mitjana. A Equador, en aquest mateix període, la classe mitjana es va duplicar. A Veneçuela, durant la revolució bolivariana, es va triplicar. A Argentina, durant el kirchnerisme es van incorporar 9 milions de persones a aquesta categoria. A Brasil, durant els governs de Lula i Dilma, la nova classe mitjana compren a 39 milions de persones" (Serrano, 2016). Una classe mitjana molt polititzada que veu com les conquestes dels darrers anys es veuen ara amenaçades.

De fet, des de 2011 la desacceleració econòmica comença a tenir ja un impacte negatiu en els llocs de treball i l'ingrés familiar a Amèrica Llatina. La taxa d'atur no s'ha incrementat de forma apreciable, però s'està estancant la generació de llocs de treball, la qualitat del treball s'ha deteriorat i la taxa de participació laboral ha caigut, segons el darrer informe del Banc Mundial sobre el mercat laboral a Amèrica Llatina. Pel que fa als salaris, si bé els dels "dels treballadors no qualificats han disminuïts menys que els dels treballadors qualificats, la pèrdua de llocs de treball entre els primers ha estat molt més elevada" (Banc Mundial, 2015). Aquesta institució amb seu a Washington, juntament amb l'FMI, ja recomana la revisió de mesures com les lleis de salari mínim establertes durant l'època de bonança, ja que aquestes "podrien socavar la creació de treball durant la desacceleració". La proposta d'afrontar la crisi econòmica retallant els drets laborals no és nova, però si s'ha demostrat gens eficient en altres situacions similars.

Tot plegat en una regió on, malgrat les fites assolides en la darrera dècada i mitja, els reptes són encara majúsculs en matèria social a la Regió. Amèrica Llatina segueix sent la regió més desigual del món, on la pobresa encara afecta a 164 milions de persones i 130 milions de persones treballen en el sector informal, és a dir, fora de la legislació laboral, sense cotització, sense prestacions ni cobertura de seguretat social. L'economia submergida comprèn el 47% dels treballadors i treballadores Amèrica Llatina, sobretot en sectors com el de la construcció, l'agricultura, la pesca o les treballadores domèstiques (Morenilla, 2015).

En definitiva, si bé la situació de partida en matèria d'indicadors socials és substancialment millor a la de la crisi dels anys 80 o de finals dels 90, és

evident que la disminució dels ingressos fiscals a causa de la reducció dels preus de matèries primeres pot suposar un risc per al benestar de la població. El repte per Amèrica Llatina és doncs de mantenir, sinó aprofundir, les millores socials que s'han produït en els darrers anys. Un repte complex donades les perspectives econòmiques per a la regió.

4 – I ara què? Perspectives i reptes a Amèrica Llatina avui

Les previsions de l'FMI per Amèrica Llatina i el Carib al 2016 són d'una contracció del 0.3% del PIB, sumada a la contracció també del 0,3% al 2015. És a dir, recessió econòmica, la primera durant dos anys seguits des de 1982 i 1983, en el que va ser el tret de sortida a la dècada perduda d'Amèrica Llatina. Altres previsions situen la contracció del PIB en un 0.1% o fins i tot en un lleu creixement inferior a l'1%.

La previsió del FMI es basa en "una possible major debilitat en els preus de les matèries primeres –potser relacionada amb una més aguda desacceleració a Xina- el que incrementaria les pressions sobre els exportadors nets de matèries primeres sud-americans. Al mateix temps, els riscos financers s'han incrementat, després d'un llarg període de forts fluxos de capital i creixement del crèdit regional, així com tipus d'interès baixos globalment" (FMI, 2015). El risc i el baix retorn de les inversions i el crèdit cap a Amèrica Llatina suposarà certament un repte per a la regió.

Llatinoamèrica és però diversa, i l'impacte d'aquesta crisi en la regió és heterogeni d'un país a l'altre. "La dinàmica comercial explica en bona mesura l'heterogeneïtat observada a Amèrica Llatina darrerament: Els exportadors de manufactures integrats en les cadenes de valor amb els Estats Units estan superant als exportadors de matèries primeres a Sud-Amèrica. Al seu torn, els exportadors de matèries primeres que van augmentar la seva exposició a la Xina durant la passada dècada han patit una notable contracció dels seus termes d'intercanvi; això ha perjudicat l'activitat des del 2012, reduint tant el poder adquisitiu de les exportacions com la inversió en els sectors de matèries primeres. La fi de l'anomenat "supercicle de les matèries primeres" està afectant en particular als exportadors sud-americans de minerals i petroli. Les moderades perspectives d'inversió en el sector petrolífer afectaran negativament l'activitat a Mèxic, si bé la recuperació als Estats Units permetrà al país créixer molt per sobre de la mitjana de la regió. Per la seva banda, els importadors nets d'energia a Amèrica Central i el Carib de parla anglesa, que es beneficien de la caiguda dels preus del cru, tenen millors perspectives de creixement" (OCDE/CEPAL/CAF, 2015).

Taula 3. Actualització de Projeccions Producte Interior Brut 2016

(preus constants en moneda nacional – variació percentual)

Argentina	-0.8	Costa Rica	3.5
Bolivia	4.5	Cuba	2.0
Brasil	-3.5	El Salvador	2.4
Chile	1.6	Guatemala	3.7
Colòmbia	2.9	Haití	2.0
Ecuador	-0.1	Honduras	3.4
Paraguai	2.8	México	2.3
Perú	3.8	Nicaragua	4.6
Uruguai	0.5	Panamà	6.2
Veneçuela	-6.9	República Dominicana	5.5
América del Sur	-1.9	Centroamérica y México	2.6
		Centroamérica (sin México)	3.9
América Latina	-0.6	Caribe	0.9
América Latina y el Caribe	-0.6		

Font. CEPAL. http://www.cepal.org/sites/default/files/pr/files/cuadro-revision_proyeccionesabril2016.pdf

Així, el creixement econòmic a Estats Units esmorteix l'impacte del descens del preu de matèries primeres a països com Mèxic i la resta de Centre-Amèrica. La indústria turística tirarà del carro de bona part dels països caribenys, en els que malgrat la inestabilitat financera i les crisis de deute a bona part d'aquests. Brasil, en la posició oposada, és juntament amb Veneçuela el país experimentant un impacte més fort. Xile, Colòmbia o Perú pateixen també el descens del preu de matèries primeres i el descens de la inversió estrangera directa. En tot cas el pes d'uns països marquen molt més que d'altres, i de fet si es compleixen o es superen les prediccions de recessió a països com Brasil, es podria produir un efecte dominó a la resta de la regió. El propi FMI reconeix que les seves prediccions de "creixement negatiu" per la regió està determinada principalment per quatre països: Argentina, Brasil, Equador i Veneçuela (Ocampo, 2015).

4.1 – Brasil i l'efecte dominó

Com dèiem, Brasil és un dels països amb un pitjor pronòstic econòmic de cara a 2016. Mentre a finals de l'any 2015 la CEPAL pronosticava un decreixement del PIB de -2% per a 2016, a la revisió realitzada a l'abril de 2016 per enguany preveu repetir una pèrdua de -3.5% del PIB (igual que al 2015). L'economia brasilera és la més gran d'Amèrica Llatina i el Carib, amb un 37% de tota la regió, amb diferents canals de contagi amb la resta de països.

El primer canal de contagi és òbviament el comercial. Aquells països que exporten béns i serveis a Brasil es troben en una situació de major vulnerabilitat als impactes de la crisi brasilera. Paraguai, Bolívia, Argentina i Uruguai envien entre una cinquena i una tercera part de totes les seves exportacions a Brasil. Segons el servei de recerca de CaixaBank, l'impacte però no serà igual en tots els països, i la situació de major vulnerabilitat se l'enduen

Bolívia i Paraguai (les exportacions dels quals a Brasil suposen l'11,7% i el 9,7% del seu PIB respectivament), seguits d'Uruguai (3,3% del PIB) i Argentina (2,6% del PIB) (Caixabank, 2015). També Mèxic i Xile, que exporten a Brasil l'equivalent al voltant del 2% del seu PIB, es poden veure afectats per la situació. L'informe destaca que entre els més afectats Bolívia es pot endur la pitjor part, ja que a l'exportar principalment gas natural i petroli a Brasil, aquestes exportacions es reduiran al decreixer el consum i la inversió, mentre Paraguai exporta productes agrícoles que en principi es poden re-col·locar més fàcilment als mercats internacionals (tot i la reducció de demanda global d'aquest tipus de productes bàsics).

Una segona via de contagi és la financera, donada la importància de Brasil com a inversor i creditor a la resta de la regió, especialment durant la darrera dècada i mitja de creixement econòmic, així com a receptor d'inversió estrangera directa de la resta de països llatinoamericans. En aquest sentit l'estoc de la IED provinent d'Uruguai al Brasil equival al 7.9% del país, a Xile representa el 3,5% del seu PIB i la cartera d'inversions mexicanes a Brasil representen l'1,1% del seu PIB. "D'altra banda, les empreses d'inversió brasileres al 2013 van representar un estoc equivalent al 5,2% del PIB a Uruguai, al 2,2% del PIB a Paraguai i al 1,6% del PIB a Perú" (Caixabank, 2015).

Segons un informe similar pel servei de recerca del BBVA, destaca altres dos canals de possible contagi. Per una banda el turisme, donat que un número important i creixent de turistes brasilers visiten els països de l'entorn (tot i la reducció de la importància d'aquest sector en les seves economies). El país més afectat per una reducció del turisme brasiler seria Uruguai. D'altra banda, destaca també la importància de l'expansió del sector bancari brasiler a la regió. Els bancs brasilers representen un 20% del mercat bancari a Paraguai, un 10% a Uruguai, al voltant d'un 6% a Colòmbia i Xile i un 4% a Argentina. Els analistes de BBVA Research afirmen "que hi ha un risc de contagi per aquest canal" si es donés una crisi bancària a Brasil (BBVA Research, 2015).

La situació econòmica a Brasil s'ha vist a més agreujada per la crisi política derivada dels casos de corrupció.

El consum familiar s'està desplomant (va retrocedir un 4,5% al 2015), l'accés al crèdit tant per part de les famílies com de les empreses és cada cop més costós, i l'atur no para d'augmentar, tancant 2015 al 8%. El sector de la construcció està patint tant la ressaca post mundial de futbol com l'empitjorament de les condicions del crèdit, i la construcció d'infraestructures ha caigut un 6,3% l'any passat. A més els casos de corrupció afecten de forma especialment cruenta a les empreses constructores, amb bona part dels seus

directius empresonats arran del cas de desviació de fons i pagament de suborns per part de l'empresa pública petrolera, PetroBras. La desviació de fons del cas PetroBras podria arribar als 675 milions de dòlars i afecta no només a una part important del sector empresarial sinó a la classe política, afectant directament a l'expresident Lula i la ja expresidenta Dilma Rousseff. En total hi ha una vintena d'empreses privades i mig centenar de polítics involucrats en un cas de suborns i comissions pagats per guanyar licitacions de PetroBras, la major empresa de Brasil i l'empresa estatal més gran de tot Amèrica Llatina.

Tot plegat es produeix en un moment de detriment de l'equilibri fiscal que s'arrossega des de l'esclat de la crisi financera global al 2009. Els avenços socials i la construcció d'un Estat del Benestar més ampli durant els anys de bonança econòmica es veuen ara en perill pel detriment de la situació econòmica i política al país. Al 2015 es van produir ja les primeres mesures importants d'austeritat, afectant sobretot els salaris i contractació pública. L'atur, les retallades salarials i una inflació del 10% s'estan fent sentir entre una població que culpa la classe política del desastre, influenciats clarament pels casos de corrupció. Un deute públic (intern i extern) al 70% del PIB no ajuda a tampoc a redreçar la situació.

Tot plegat a derivat en una explosiva crisi política, amb la destitució de la presidenta Rousseff a través d'un procés d'*impeachment*. La població, especialment a les grans ciutats, està dividida entre els que culpen al Partit dels Treballadors (PT) del deteriorament de la població i els que acusen a la dreta i als lliberals d'aprofitar la crisi econòmica i els casos de corrupció per a orquestrar un cop d'estat encobert. De fet, les primeres mesures adoptades per la presidència provisional de Michel Temer han estat en la direcció d'aprofundir les mesures d'austeritat i reducció del sector públic, direcció d'altra banda ja iniciada pel PT al 2015.

En definitiva, i segons alguns analistes, Brasil afronta la pitjor crisi política i la pitjor recessió en dues dècades, i el pitjor és que podria arrossegar a la resta de la regió en la caiguda.

4.2 – Inestabilitat política i climàtica a l'horitzó

Més enllà de la crisi política al Brasil la regió afronta un important repte a nivell del clima polític. Les tres economies més fortes de la regió, incloent Brasil, Argentina i Veneçuela, es troben en mig d'un complex procés polític. A Brasil el procés de revocació de la presidenta Dilma Rousseff ha donat lloc a un nou govern provisional que, presidit per Michel Temer, ha provocat dures protestes per part dels sectors més progressistes de la societat, que qualifiquen el nou

govern de no electe i el procés de revocació (impeachment) de cop d'estat. Les protestes es van intensificar quan Temer va anunciar que eliminaria el ministeri de Cultura, decisió que va haver de revertir donada la oposició al carrer. Les protestes que abans s'adreçaven a la corrupció al PT i a la seva presidenta, s'adrecen ara a un govern provisional sense dones, negres ni joves, amb set dels ministres sota investigació, un creacionista evangèlic com a ministre de Desenvolupament i l'anomenat rei de la soja, Bairo Maggi, com a ministre d'agricultura. Maggi és assenyalat per molts com a responsable de la deforestació d'immenses àrees de l'estat del Mato Grosso i ha estat contrari a les mesures de prohibició de mà d'obra esclava legislades pel govern de Lula. Aquest govern provisional, clarament pro-corporatiu, haurà d'afrontar doncs no només la crisi econòmica més important en dècades, sinó també una forta oposició política als carrers.

A Argentina l'assumpció del poder de Mauricio Macri el 10 de desembre de 2015 va suposar també un canvi important en el rumb polític del país. Després de més d'una dècada de Kichnerisme el nou govern, també clarament pro-corporatiu, ha promès mantenir les conquestes socials dels darrers anys, però prioritzant un model econòmic d'obertura de barreres comercials i financeres, eliminació d'impostos i pagament del deute (inclòs el reclamant pels fons voltors arran de la moratòria i quitança de principis de segle). Una conjugació més que complicada en un moment de, com hem vist, també forta crisi econòmica. L'aparició de Macri en els Papers de Panamà ha aportat encara més inestabilitat, i oposició, sindicats i moviments populars han sortit al carrer amb protestes massives contra el nou president i, en especial, contra les seves polítiques, l'acomiadament de personal funcionari, els augments de tarifes i la incapacitat de controlar la inflació.

El cas de Veneçuela és potser el més crític de tots tres. En mig d'una forta crisi econòmica provocada pel descens del preu del petroli, la governabilitat del país està en una situació complexa, amb el govern de Nicolàs Maduro havent de lidiar amb una oposició amb majoria legislativa. El dèficit fiscal i l'elevada inflació que pateix el país, que han derivat en una important crisi d'abastiment dels productes bàsics, i per tant en un descens del suport popular al règim *chavista*, són elements per una tempesta perfecte a Veneçuela. Resulta gairebé impossible de predir quina serà l'evolució d'aquesta combinació de crisi política i econòmica que es semblen retroalimentar-se cada dia que passa.

"Brasil, Argentina i Veneçuela no esgoten els problemes polítics de la regió, però la mida de les seves economies i els reptes que afronten, els converteixen en un dels grans enigmes que condicionarà el creixement a Amèrica Llatina" (Justo, 2016). En efecte, altres països, des de Guatemala a Perú, d'Haití a Bolívia, afronten moments clau des del punt de vista polític. Però l'impacte dels

canvis que estan travessant aquests tres països pot ser clau per al futur de la regió.

El fenomen del socialisme del SXXI, dels governs progressistes que havien governant en aquests anys de bonança a Brasil, Veneçuela, Argentina, però també Bolívia, Equador o Uruguai, sembla que dona senyals d'esgotament. Un esgotament òbviament empès o aguditzat per la situació de crisi econòmica derivada de la baixada del preu de les matèries primeres.

En qualsevol cas, caldrà que restem atentes a l'evolució de la situació econòmica i política a Amèrica Llatina. Per no caure en els mateixos processos deuterocràtics i recessius del passat, i per garantir que les fites socials assolides en la darrera dècada no es perden sota una tempesta de nous deutes i inestabilitat econòmica i política.

Bibliografía

- Acosta, A. (1998) "La deuda externa de América Latina: origen, evolución y alternativa de solución". Documentación Social. N 113 ("El Despertar de América Latina"): 31-60
- Allen, K. (2016) World's poorest countries rocked by commodity slump and strong dollar. The Guardian. 20 Abril 2016.
<https://www.theguardian.com/business/2016/apr/10/poorer-countries-commodity-slump-stronger-dollar-debt-payments>
- Banco Mundial (2015) Desaceleración en América Latina ejerce presión sobre puestos de trabajo e ingreso familiar. Octubre 2015.
<http://www.bancomundial.org/es/news/press-release/2015/10/06/world-bank-latin-america-s-slowdown-puts-pressure-on-jobs-and-household-incomes>
- Banco Mundial (2016) América Latina y el Caribe: Panorama General. Abril 2016. <http://www.bancomundial.org/es/region/lac/overview>
- BBVA Research (2015) ¿Cuál sería el impacto de una mayor desaceleración de China sobre América Latina?. Observatorio Económico Latam. 28 diciembre 2015 <https://www.bbva.com/publicaciones/cual-seria-el-impacto-de-una-mayor-desaceleracion-de-china-sobre-america-latina/>
- CADTM (2015). Las Cifras de la Deuda. Comité por la Anulación de la Deuda del Tercer Mundo.
http://cadtm.org/IMG/pdf/las_cifras_de_la_deuda_2015.pdf
- CaixaBank Research (2015) Brazil in recession, contagion to Latin America?. Monthly Report – Focus. 11 Novembre 2015.
<http://www.caixabankresearch.com/en/-/brasil-en-recesion-contagio-a-america-latina-f3>
- CEPAL (2013) Boletín estadístico AMÉRICA LATINA - ASIA-PACÍFICO. Boletín No 10.
- CEPAL (2015). Boletín estadístico AMÉRICA LATINA - ASIA-PACÍFICO. Boletín No 16.
- Fariza, I. (2015). América Latina se cubre frente a la crisis con más deuda en moneda local. El País. 7 Septiembre 2015.
http://economia.elpais.com/economia/2015/09/06/actualidad/1441526583_121581.html

- FMI (2015) Growth in Latin America Weakens for Fifth Year in a Row. IMF Survey. 29 Abril 2015
<http://www.imf.org/external/pubs/ft/survey/so/2015/car042915a.htm>
- FMI (2015). Regional economic Outlook. Western Hemisphere. Fons Monetari Internacional. Washington. Abril 2015
<http://www.imf.org/external/pubs/ft/reo/2015/whd/eng/pdf/wreo0415.pdf>
- Fresnillo, I. (2008) Deudas ilegítimas entre Ecuador y el Estado Español. Observatorio de la Deuda en la Globalización. Febrer 2009.
- Fresnillo, I. (2013) La deudocracia como amenaza global. Observatorio de la Deuda en la Globalización. Desembre 2013.
<http://auditoriaciudadana.net/2014/02/25/informe-la-deudocracia-como-amenaza-global/>
- Jones, T. (2012) The state of debt. Putting an end to 30 years of crisis. Jubilee Debt Campaign. Mayo 2012. <http://www.jubileedebtcampaign.org.uk/REPORT373A3720The3720State3720of3720Debt+7628.twl>
- Justo, M. (2016) 4 grandes retos económicos de América Latina en 2016. BBC Mundo. 1 gener 2016
http://www.bbc.com/mundo/noticias/2016/01/151223_economia_america_latina_2016_mj
- Justo, M. (2016) Cuáles son los países de América Latina con más deuda externa privada. 14 gener 2016.
http://www.bbc.com/mundo/noticias/2016/01/160113_america_latina_deuda_privada_dgm
- Medialdea, B., Álvarez, I., Fresnillo, I., Laborda, J. y Ugarteche, O. (2013) Qué hacemos con la deuda, Akal, Madrid. Septiembre 2013
- Morenilla, J. (2015) "América Latina ha desaprovechado diez años de crecimiento económico" (Entrevista a Elizabeth Tinoco – OIT). El País. 25 enero 2015
http://economia.elpais.com/economia/2015/01/24/actualidad/1422059190_455271.html
- Ocampo, J.A. (2015) Uncertain Times. Fons Monetari Internacional. FINANCE & DEVELOPMENT, Vol. 52, No. 3. Septiembre 2015.
<http://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2015/09/ocampo.htm>
- OCDE/CEPAL/CAF (2015), Perspectivas económicas de América Latina 2016: Hacia una nueva asociación con China, OECD Publishing,

Paris. <http://dx.doi.org/10.1787/9789264246348-es>

- Poli, F.I. (2015). América Latina: fortalezas de corto plazo y debilidades estructurales en un contexto global incierto y hostil, ¿hasta cuándo se sostiene?. Real Instituto Elcano. ARI 48/2015. Octubre de 2015. http://www.realinstitutoelcano.org/wps/portal/rielcano/Imprimir?WCM_GLOBAL_CONTEXT=/elcano/Elcano_es/Zonas_es/ARI48-2015-Poli-America-Latina-fortalezas-debilidades-estructurales-contexto-global-incierto-hostil
- Serrano, A. (2016) El misterio de la clase media en América Latina. La Jornada. 30 abril 2016 <http://www.jornada.unam.mx/2016/04/30/opinion/018a1mun>
- Sierra, J. (2015) Riesgos de la deuda externa en América Latina. Latindadd. Diciembre 2015. <http://www.latindadd.org/2016/01/29/publicacion-riesgos-de-la-deuda-externa-en-america-latina/>
- Solís, A. (2015) ¿Cómo golpeará la desaceleración de China a América Latina? Forbes. <http://www.forbes.com.mx/como-golpear-la-desaceleracion-de-china-a-america-latina/>
- Werner, A. (2016) Latin America and the Caribbean in 2016: Adjusting to a Harsher Reality. IMF Direct. 22 Gener 2016. <https://blog-imfdirect.imf.org/2016/01/22/latin-america-and-the-caribbean-in-2016-adjusting-to-a-harsher-reality/>

Totes les adreces d'internet referides a la Bibliografia han estat consultades, a efectes de comprovació, el 30 de maig de 2016.

Iolanda Fresnillo és llicenciada en Sociologia i màster en Cooperació i Desenvolupament per la Universitat de Barcelona. Ha treballat entre 2002 i 2012 a l'Observatori del Deute en la Globalització (www.odg.cat) com a investigadora sobre deute, institucions financeres internacionals i finances responsables. És promotora del projecte "Haití els altres terratrèmols". Actualment forma part d'eKona (ekonacoop.wordpress.com), un nou espai d'estudis i consultoria en economia política. Participa a la Plataforma Auditoria Ciutadana del Deute (www.auditoriaciudadana.net).